

Драгиша ЂОКОВИЋ*

ПЛАНОВИ ВЛАДАРА ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ О УВОЂЕЊУ ВАЛУТЕ КАО ЕЛЕМЕНТА СУВЕРЕНИТЕТА ЦРНЕ ГОРЕ

ПОЈАМ СУВЕРЕНИТЕТА

Суверенитет, суверен, сувереност – правна је категорија (од лат. *superanus*, од фр. *souverain, souveraineté*) а означава највишу власт на датој територији, највећу власт од свих других власти; да је независна, неприкосновена, потпуна државна независност, а то значи да се њена власт, њени државни, политички, економски, војни и сви други односи са другим државама темеље на равноправности, одсуству ма какве принуде, политичких или економских притисака и уцјена. А то, даље, значи да принцип апсолутне суверености – (и у унутрашњем и у међународном праву, до стварања Уједињених нација) није трпио никаква ограничења у поимању суверенитета (суверености) једне државе; да суверена држава склапа међународне споразуме, уговоре, конвенције, пактове, учлањења – потпуно равноправно; да објављује рат и закључује мир; утврђује свој друштвено-економски систем и правце свеукупног развоја; уводи у платни промет свој новац, даје му име и одређује његов интервалутарни однос, спроводи девалвације и ревалвације, итд., а све на бази интереса своје државе и народа, добровољности и равноправности.

Суверенитет као темељна одредница (ознака) за државу, њену владу и власт у најширем смислу схваћен – формалноправни је појам. Тај је појам, често, раније (а и данас), није поклапао са стварним стањем у којем су се понеке земље (државе) налазиле или се налазе. Многе су државе ранијих периода, а и данас, словиле као независне, а у суштини то нијесу, или имају, у мањој или већој мјери, ограничен (умањен) суверенитет.

---

* Редовни професор универзитета, Подгорица.

Данашње поимање, а и суштина, суверенитета, суверена земља – сасвим је другачијег схватања и садржаја него што је, на примјер, било у средњем вијеку – па и до завршетка Другог свјетског рата. Сасвим суверених држава, данас, и нема у пређашњем значењу и схватању (а у свијету има око 190 држава).¹ И оне највеће, економски и војно најјаче – пренијеле су, у мањој или већој мјери – дио свог суверенитета на разне међународне, регионалне и друге организације и институције (на Уједињене нације, на Међународни монетарни фонд, на Нато-ракт, или бивши Варшавски-пакт, на Европску унију, или бивши СЕВ, на Свјетску банку, на разне билатералне или мултилатералне организације). Суверених владара данас нема са влашћу некадашњих царева и краљева – поготово у парламентарним системима. Суверен владар, власт суверена, данас је (симболична – више симболична) реликт прошлости (али се појави понеки диктатор). Ни сви владари из куће Петровић-Његош, на унутрашњем плану, нијесу имали исти степен власти унутар Црне Горе на чијем су челу били. Исти степен власти нијесу имали: владике Данило, Василије, Сава и Петар I² у односу на Петра II, или књаза Данила и краља Николу. Другачији је и степен суверенитета Црне Горе до Берлинског конгреса (1878) – и послјије њега, о чему ће доцније бити ријечи.

Данас, на примјер, Повељом УН и другим међународним актима забрањено је прибјегавање рату – право да се ратом остварују своја права или разрјешавају међудржавни проблеми без сагласности УН. Или да се врше етничка чишћења, крше хуманитарна и слична права. А то су значајна ограничења.

Данас, мање или више, сви уставни држава означавају народ као носиоца суверене власти и управљања; суверен народ којим се означава идентитет историјског и политичког субјекта (народа) – да није у колонијалном статусу, да није потчињен. Држава заснована на тим постулатима има у свом уставу, као један од атрибута сувереност, и одредбу о праву народа на: сло-

---

¹ Држава није одувјек постојала као организација људског друштва. Бројне су теорије о настанку државе: од теистичке (да је божанског поријекла); патријархалне (да се развила из родовско-племенске организације јачањем власти племенског старјешине); органске теорије (Платон, Аристотел, Спенсер, Њард); теорије уговора (настала на бази уговора појединаца или група); теорија силе (резултат борбе класа) – да би преко државе јидна класа владала и експлоатисала другу (Маркс, Енгелс, Лењин). Држава може бити апсолутистичка или конситуционална (ограничена на власт уставом или неким другим актом).

² Петар I организује прве органе црногорске власти, државне власти, централне власти. Стега је акт законодавног карактера. Борба против непријатеља формулисана у Стеги законска је обавеза. Кулук је централни суд, а Законик опшћи црногорски и брдски из 1798 (допуњен 1803) и избор врховног органа управе Правитељство суда црногорског и брдског (1798) – су датуми које Црна Гора треба да узме као дан њене државности.

бодан и демократски избор своје власти, избор система власти, о организованости државе на самобилност, право на самоопредјељење, право на смјешивање власти демократским средствима; право на опстанак, на једнакост, на међународни саобраћај, на поштовање...

МОНЕТАРНИ СУВЕРЕНИТЕТ

Монетарни, пак, суверенитет означава врховну правну власт државе да на својој територији озаконује и регулише односе везане за новац и финансијску сферу, јер је новац, готово одувјек, био везан за државу и њен монопол у тој области. Суверена држава има *de facto* и *de jure* монопол правног регулисања у монетарној сфери. Истина, било је периода и у њима примјера – када није било државе – а било је новца, јер су новац издавале вјерске институције (тзв. „свети новац“), поједине осамостаљене велможе, одметнуте провинције, трговци, банкари, разне парастаталне организације (Greenbanks током сецестионистичког рата у САД, или тзв. опсидионални новац – новац по нужди – emergency money – Notgeld), који су имали својство законског средства плаћања.

Монетарни суверенитет (атрибут) држава је добила тек „са настанком буржоаске државе – након буржоаске револуције”.³

Монетарни суверенитет је у директној вези са: снагом привреде дотичне земље и финансија; са спољнотрговинским односима, од тога како је организован и како функционише друштвено-економски систем у тој земљи; од нивоа образовања нације и продуктивности рада; од отворености и укључености у међународне економске токове, итд. Неразвијене, економски заостале земље, презадужене, земље које примају инострану помоћ у дужем временском периоду – у суштини нијесу суверене, независне, а поготово у економско-монетарној сфери.

На другој страни, најразвијеније земље свијета имају и највећи, монетарни суверенитет – уколико дио тог суверенитета нијесу пренијеле на међународне, регионалне или неке друге организације и институције (на ММФонд, Европску унију и сл.). Па и тада, није могуће прецизно одредити степен монетарног суверенитета, а поготово што и најбогатије земље, данас, зависе од међународних економских и финансијских односа и стања, што су и те земље, бар неке од њих, високо задужене према унутрашњим или спољним кредиторима, а у исто вријеме су и значајан кредитор других земаља.

Монетарни суверенитет, као суверенитет *suī generis*, у себи садржи одређена права и обавезе државе, као што су: монопол емитовања сопственог

---

³ Види: др Драгана Ђурић, *Монетарни суверенитет*, Инстит. друшт. наука, Београд 1992. г., 14.

новца и установљење свог монетарног система; утврђивање назива своје националне валуте (новчане јединице); формирање својих девизних резерви; поштовање прихваћених међународних монетарних стандарда; одлучивање о девалвацији и ревалвацији своје новчане јединице; формирање централне банке, формирање берзи тржишта новца, капитала, вредносних папира и др.

ПЕРПЕР КАО АТРИБУТ СУВЕРЕНИТЕТА ЦРНЕ ГОРЕ

Новац је био, и сада је, значајан сегмент економске политике сваке земље, јер су новац и монетарна проблематика важни – неки тврде: чак изузетно важан фактор у одређивању услова привређивања и усмјеравања привредних процеса и токова. А Црна Гора није имала, све до 1906. године, свој национални новац. Осим Црне Горе, тада, нијесу имале свој новац само Лихтенштајн и Ангора (у Европи) – што говори о значајном кашњењу у успостављању овог важног атрибута суверене црногорске државности и потреба привреде и становништва. Период од десетак година у ком је функционисао перпер био је временски кратак да би се њиме поспјешило привредни развој и преко њега ојачала привредна и монетарна сувереност. Ако се томе дода да Црна Гора није имала ни: банака све до 1901. године када је формирана Прва Никшићка Штедионица А. Д. у Никшићу; да није имала централну банку; ни заокружен финансијски систем; да је на њеној територији доминирао у платном промету – аустријски новац,⁴ да је спољнотрговински биланс био дефицитан, буџетски такође – онда није тешко претпоставити у каквој се монетарној и уопште финансијској ситуацији налазила тадашња Црна Гора. Упућена на сталну, дугогодишњу инострану помоћ у виду субвенција, појединачних материјалних помоћи (у храни, оружју, опреми, муницији, санитарским и другим потребама) – као и да није имала регулисано питање под којим условима и чији новац може циркулисати на њеној територији, у којим количинама – све до искивања перпера и доношења Закона о новцу и склапања Монетарне конвенције с Аустро-Угарском (1911), Црна Гора није могла имати потпуну контролу над присуством и циркулацијом туђег новца на својој територији. Ово тим више што није постојала устаљена привредна статистика која би све то регистровала.⁵ А новцем се, као што је познато, може обилато манипулисати, може се новац злоупотријебити од оног ко га емитује – изазвати несташицу у новцу, или

⁴ До емитовања перпера у Црној Гори циркулисали су новци разних земаља у периоду владавине куће Петровић Његош: млетачки, турски, аустроугарски, руски, француски, српски, италијански и други.

⁵ Црна Гора није имала устаљену привредну статистику, али је повремено, вршен попис имовине ради опорезивања од Петра II – па надаље.

дозирати претјерану количину и тиме изазвати повећање цијене и поремећаје на тржишту, утицати на валутни курс, на економске токове, потчинити економију, а тиме и њену државу, извлачити незаслужен профит, осиромашити земљу, вршити подмићивања, изазвати хиперинфлацију...

Монетарни суверенитет не треба везивати само за емитовање (издавање) сопственог новца, јер је то шири појам. Држава, ако је суверена, има у тој сфери, као што је, на примјер, заштита националних интереса. А један од тих интереса је да у земљи постоји здрав, стабилан новац, стабилне цијене. А стабилан новац је синоним стабилности привреде. Држава која нема контролу над новцем који циркулише на њеном подручју није у могућности да адекватно интервенишеу циљу елиминисања или неутралисања нежељених трендова и стања, односно проблема који долазе од стране монетарних, прометних, психолошких и других фактора. У ове околности треба ситуирати краткотрајну функцију перпера.⁶

Кад је ријеч о новцу у периоду владара из куће Петровић-Његош – треба имати у виду да је то, углавном, период тзв. златног стандарда,⁷ тј. монетарног система у коме је законско средство плаћања било злато (златни новац, златне полуге „цигле” – златно-полужни и златно-девизни стандард или на енгл. *gold special standard*, *gold bullion standard* и *gold exchange standard*). Банкноте које су издавале банке (треба их разликовати од новчанице) нијесу биле законско – већ помоћно средство плаћања. Тек ће папирна новчаница постати законско средство плаћања на бази законске принуде државе која је издаје.

Новцем се (у оквиру његових пет познатих функција) врши: исказивање националног дохотка једне земље (степен привредне развијености); цијене роба и услуга; у новцу се извршавају законске обавезе по основу пореза и других давања предузећа, државе, појединаца; биланси разних субјеката;

---

⁶ До појаве перпера, у Црној Гори циркулисали су: цекин, крајцар, цванцик, аспра, мангуре, златни турски алтин, грош, дукат, мецедија, плета, долар, марка, талир, рубља, француски франак, круна, фиорин, дубровачки динар, српски динар и други – у мањој мјери. Проћи ће 480. година од последњег искованог новца на тлу данашње Црне Горе – новца Балше III и деспота Ђурђа Лазаревића – до исковања перпера. Црнојевићи нијесу исковали свој новац. Први је од владара Петровића – владика Раде покушао да искује новац под именом „перун” – по имену старословенског божанства Перуна. Остао је само калуп од тог покушаја.

⁷ Енгл. *gold standard*, монометализам злата. Почео се уводити у Енглеској 1774. године. Златни стандард је подразумијевао испуњење следећих услова: национална новчана јединица дефинише се у злату; да се интервалутни курс креће између тзв. златних тачака; да је превиђена конвертибилност банкнота у злато; слободан извоз-увоз злата; слободно тржиште злата; потпуно слободно ковање новца од стране приватних лица, слободно тржиште злата, итд.

буцети; фондови; штедња; резерве; задуженост; валутни курсеви; животни стандард, итд.

У недостатку сопственог новца, а при присутности мноштва разних врста страног новца, у одсуству банака и монетарне контроле преко одговарајуће институције (као што је данас Централна банка и њен Завод за обрачун и плаћање – ЗОП) – Црна Гора се није могла, са већим успјехом борити против наглашеног утицаја страних интереса у извлачењу што већег профита из Црне Горе; успјешно сузбијати зеленашење, ратно профитерство, претјерано богаћење, социјално раслојавање, правичније опорезивање и реално награђивање рада, утицати на формирање курсава страних валута који су били варијабилни. Све те прилике (неприлике) нијесу пропуштале велике силе – па су их обилато и користиле (Млечани, Аустријанци, Руси...) на тлу Црне Горе.

Преко стабилног и међународно високо вреднованог националног новца (тзв. чврсте валуте), до уговора у Мاستрику, државе које су такав новац имале – доживљавале су то као вриједан атрибут државе и као национални понос свеукупног напретка (није велик број држава које имају, односно које су имале, такав новац: фунта стерлинга, US долар, ДЕМ, јен, француски и швајцарски франак, канадски долар, и др.). Златни перпер био је, такође, високо вреднован новац. Штета је што га је било релативно мало у платном промету и што се послѣје искивања и пуштања у оптицај или тезаурисао или бивао откупљиван за мање вриједни (сребрни и папирни аустријски новац).⁸ Познато је, иначе, да су Црногорци доста фетишизирали златни новац, најчешће га тераурисали („чували га за црне дане“). Да би, иначе, исковала новац, Црна Гора се морала због тога задужити (узети зајам). Искивање златног перпера (према Закону о државном новцу Краљевине Црне Горе од 4. децембра, 1910. године) базирано је на систему животног стандарда, јер је Краљевина Црна Гора усвојила на својој територији за новчани саобраћај – златну валуту, чија је новчана јединица „перпер“. Перпер се дијели на стотину дјелова, који се називају „паре“ (чл. 1). Златни новац је искиван у вриједности од 100 перпера, од 20 перпера и 10 перпера (чл. 3). Златни новац до 100 перпера тежи 33, 875, 335 грама (чистог злата 30,48780 грама).

Према наведеном Закону од 4. дец. 1910 године исковано је:

⁸ Аустријско монетарно подручје састојало се од система сребра (много прије ђеновске конвенције), односно од система у којем се умјесто да банкноте конвертује у злато – ове конвертује у девизе. Њена централна банка је куповала стране валуте по фиксном курсу, и то кад је курс падао, у условима када је оствариван већи извоз од увоза, а претварала их у вријеме када је курс растао, односно када је увоз био већи од извоза. (Види: др Драгана Ђурић, *Ibidem*, 43.

– златног новца	1.030.000	перпера
– сребрног новца.....	1.400.000	перпера
– никленог новца	1.400.000	перпера
– бронзаног новца.....	19.000	перпера
– јубиларног златног новца	1.000.000	перпера

Искивање златног јубиларног новца имало је да увелича крунисање књаза Николе за краља и проглашење Књажевине у Краљевину.

Са ковањем перпера 1906. године почело се са ситним бронзаним и никленим перперима, а потом сребрног и златног (сукцесивно), као штампање папирног новца (1912-1914).

Исковани и у промет укључени метални новац по годинама (износ):

Година искивања перпера	Од бронзе	Од никла	Од сребра	Од злата
1906	14.000	195.000		
1908	5.000	105.000		
1909	800.000			
1910			600.000	2.030.000
1912			300.000	
1913	11.000	60.000		
1914	10.000	240.000	1.000.000	
Свега:	840.000	600.000	1.900.000	2.030.000

Перпер је искиван у Бечу (1906, 1908), у Паризу (1910), у Бечу (1912, 1913, 1914). Папирни новац штампан је у Прагу 1912. и 1914. (без ознаке гдје је штампан, двије емисије – и био је лошег квалитета).

Перпер је умјесто емисионе банке коју до краја постојања није имала Црна Гора – емитовало Министарство финансија на основу указа књаза Николе. Перпер је по вриједности изједначен с аустријском круном која је требало да буде повучена из промета (ситни хелери), али то није спроведено, јер је у промету недостајало новца. (Због неразвијености „чековних обрачуна и компензација рачуна изван готовинског плаћања”).⁹ Поред аустријског новца у платном промету су циркулисали, већ смо рекли, и други

⁹ Види: Милован – Мишо Шћепановић, *О новцу на тилу Црне Горе (до 1918)*, Колашин, 1998., 69.

новци – паралелно са перпером, а нарочито они од злата (US долар, фунте, турске златне лире, руске златне рубље, њемачке златне марке – који су слали својим породицама печалбари из разних земаља или су потицали од субвенција, помоћи и од извоза).

У таквој ситуацији долазило је до увећања мање вриједног новца, а „ишчезавања” из платног промета пуновриједног златног новца по принципу Грасхамовог закона. Након емитовања златног перпера Аустрија је јавно и тајно откупљивала тај перпер за мање вриједни новац (сребрни, никлени, бакарни, папирни), а курсеви су, како је већ речено, били варијабилни.¹⁰ То је наносило не мале штете црногорској привреди и државној благајни, и поред тога што су страни новци омогућавали, у недостатку домаћег и доцније у његовој недовољној количини према потребама привреде и становништва – одвијање робноновчаног промета, омогућавали Црногорцима да купују и продају, да купује оружје, прехранбене и друге потребе, да се појединци богате, баве зеленашењем, оснивају банке и акционарска друштва, формирају буџети итд.

Аустро-Угарска је чак и на бази Монетарне конвенције склопљене 1911. године, по којој је реципрочно циркулисао аустријски новац на црногорској а црногорски новац на аустријској територији – наметнула Црној Гори одређена ограничења.¹¹

Конвенција је посебно регулисала циркулацију црногорског сребрног, бронзаног и никленог новца, а посебно златног перпера. Не спорећи значај ове конвенције – имајући у виду да се преко аустријске територије одвијао највећи дио црногорског извоза – увоза и трговачких путева који су је повезивали са свијетом, ипак је Монетарна конвенција више доприносила интересима Аустрије него Црној Гори, јер је и привреда Црне Горе била неупоредиво слабија у односу на аустријску, па према томе и купвна снага црногорског новца (осим златног перпера) у односу на аустријски.

Аустрија је дуго, на све начине, настојала да онемогући искивање црногорског новца, јер је настојала да остварује економске и политичке утицаје и интересе у Црној Гори. Тако се да закључити и на бази навода војводе Гавра Вуковића у његовим *Мемоарима* у којима, између осталог каже: „Ну-

¹⁰ У Котору је постојао црногорски агент Рамадановић који је слао обавјештења на Цетиње о кретању курсева.

¹¹ „Краљевска Црногорска Влада обавезује се ... да Црна Гора неће искивати ни у саобраћај пуштати већи износ ситног новца појединих врста него што се налази у саобраћају поједине врсте новца у Аустро-Угарској, а у сразмјери броја становника Црне Горе према оном у Аустро-Угарској Монархији... Краљевско-Црногорска Влада извршиће ковање новца само у ч. Кр. Главној Ковници у Бечу или Кр. Угарској Ковници у Комерц-Бања... Износ новца који се има у замјену примити, ограничава се за сваког појединца са 100 перпера, а са 3.000 перпера за цио износ који је допуштен у току једне недјеље промијенити.” (Из Монетарне конвенције.)

жда злога сусједства нагонила нас је да се од Аустрије нијесмо могли еманциповати. У Црној Гори циркулисао је златни новац скоро свију држава, а аустријско сребро, бакар, никл и банкнота као да смо саставни дио аустро-угарских земаља и то без икакве конвенције нити накнаде”.¹² Војвода Гавро Вуковић даље наводи да Црна Гора код тога није губила у промету, али приликом плаћања трговачких наруџбина и наших дугова према другим државама „...морали смо губити на аустријској монети. Морали смо куповати наполеоне по курсу који се сваког дана мијењао. Примали смо на своју штету ађио који је постојао између Аустрије и свију држава...”.¹³

И након искивања црногорског новца, због дугогодишњег присуства аустријског новца у великим количинама, као и његове релативне стабилности, јачине аустријске привреде и навика на коришћење аустријског новца – то је морало утицати на циркулацију мање вриједног ситног никленог и бакарног црногорског новца – све до закључења Монетарне конвенције. „Таквом стању много је допринијела и околност што званично није била дозвољена циркулација црногорског новца на аустријској територији, па је он тако био ограничен на уско подручје Црне Горе”.¹⁴

Од Берлинског конгреса односи с Аустро-Угарском су бивали све хладнији на свим секторима друштвеног живота, а у неким случајевима и сасвим непријатељски (затегнути односи у економској сфери послје босанско-херцеговачког устанка и увођења нових државних граница и због „судбоносне повезаности Црне Горе с Русијом”).¹⁵

Берлинским уговором (чл. 26 – 32) био је, и поред међународног признања државе, окрњен суверенитет Црне Горе на подручју Приморја (Бара) – увођењем поморско-санитарног надзора. Поморско законодавство које је било на снази у Далмацији примјењиван је и на Црногорском приморју, одно-

---

¹² Након дугог одбијања Аустрије да се склопи Монетарна конвенција између Црне Горе и Аустрије – до њеног закључења доћи ће тек 1911. године, уз одређене услове које је диктирала Аустрија. Црна Гора је од 1893. године инсистирала да се искује црногорски новац. У том циљу послат је у Беч министар финансија Нико Мартиновић да преговара са бечком владом о ковању црногорског новца од никла и бакра, као и у извјесним количинама у сребру и злату. „У злату више из сујете, него ли од какве користи. Будући да је наша земља сувише мала, то је круг циркулисања наше монете сувише узак”. (Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари*, Обод – Цеатиње и Побједа – Титиград, 1985.).

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ „Заслијеplени смо били девизом: Русија – добити и ми ћемо добити, Русија – изгубити и ми ћемо изгубити”. (*Ibidem*). Аустрија је аспирирала на албанске територије, посебно у Сјеверној Албанији, гдје је становништво претежно католичке вјере, па је настојала да изазива и задржи затегнуте односе између Црне Горе и Турске око предаје Плава и Гусиња.

сно право Аустрије да пружа конзуларну заштиту црногорској трговачкој морнарици; право Аустрије да изгради и одржава жељезнички пут кроз Црну Гору; демилитаризација одређених сектора и рушење утврђења дуж Скадарског језера на црногорској територији; забрана да Црна Гора поседује ратне бродове и упловљавање ратних бродова у луку Бар и да се барско пристаниште не може претворити и изградити у ратну луку; да Црна Гора не може изградити утврђења на том подручју. Овакве клаузуле се, обично, намећу побијеђењој земљи, а Црна Гора је била, ипак, на бојном пољу побједник – а не губитник! И овдје се потврдило старо правило да велике силе диктирају малим земљама своје услове и своје интересе, чак и кад су побједници. Ових обавеза се Црна Гора ослободила тек 1908. године – након анексије Босне и Херцеговине од стране Аустрије, осим обавезе да барска лука не може постати ратна лука (бојазан да у њу упловљавају руски бродови).¹⁶

И у још неким међународним уговорима које је склапала књажевина и краљевина Црна Гора има елемената које слове као колонијалне клаузуле, као што је уговор са Великом Британијом и Холандијом из 1882. године „о пријатељству, трговини и пловидби, и Холандијом из 1908. („указује се да се одредбе чл. 1 и 2 уговора неће примјењивати на повластице које припадају становницима Источног Архипелага Холандског“).¹⁷

У војној конвенцији коју је Црна Гора тајно склопила са Русијом 1910. године, са неограниченим роком трајања, садржани су елементи који упућују на закључак да је Црна Гора потчињена руској војној политици, да је била несамостална и у тој области. На примјер, по чл. 7 Конвенције ограничава се право Црној Гори да слободно уговара или изводи војне акције (да не може склапати војне акције с другом државом или државама) „...без претходне сагласности руског величанства“.¹⁸ Па кад је Црна Гора закључила 1912. године уговор са балканским државама без претходне сагласности Русије – била јој је обустављена руска субвенција. По наведеној Конвенцији Црна Гора се обавезала да прими руске „инструкторе“ – официре, али не и из других држава, као и да на позив Русије – стави своје оружане снаге на располагање руској команди; да ће за вријеме војних операција при црногорској војсци бити штапски начелник – високи руски официр или генерал.¹⁹

¹⁶ Види: Проф. др. Гавро Перaziћ и мр Радослав Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878-1918.*, Побједа, Подгорица, 1992., 50.

¹⁷ *Ibidem*, 67.

¹⁸ *Ibidem*, 73.

¹⁹ У Првом свјетском рату, јануара 1916. године, Црна Гора је, потписивањем капитулације црногорске војске без сагласности савезника – прекршила међусавезнички уговор и тако себе избацила из строја ратујућих сила!

Све до Берлинског конгреса (међународноправног признавања независности) Црна Гора није имала потпун уговорни капацитет, иако је и од тада улазила у уговорне односе јавноправног и приватноправног карактера са другим државама и правним и физичким лицима. „Званични статус турске покрајине одражавао се на форму уговора, али није имао битнијег утицаја на успостављене уговорне односе у којима је била равноправан уговорни партнер”.²⁰

Истина, до Берлинског конгреса Црна Гора је склапала билатералне уговоре, претежно, са сусједним државама. Но, број уговора из претконгресног периода – је скроман. И ово је једна од специфичности Црне Горе.

Црна Гора је у 1912. години на бази Закона о издавању благајничких упутница исте издавала за потребе вођења Балканског рата. Оне су, у ствари, биле нека врста привременог папирног новца, који није имао покриће, али је и за њих, у номиналној вриједности, гарантовала држава. Њихова циркулација је почивала на сили закона (принудом закона). Њихово емитовање се понављало, до краја 1915. године, више пута. Држава их није повлачила иако је то било предвиђено, а уколико је поједине партије и повлачила – надомјештала их је новим емисијама. Ове упутнице су, у суштини, биле принудни унутрашњи зајам.

Након капитулације црногорске војске почетком 1916. Црна Гора је, *de facto*, изгубила и државни и монетарни суверенитет, иако су формално правно егзистирали краљ и избјегличка влада – као легитимни представници пред савезничким силама, али не и пред ратујућим – непријатељским државама.

Поимање и реално стање државног, а у томе и монетарног суверенитета у периоду владавине куће Петровић Његош и данашњег – увелико се разликују, јер су бројним процесима и најновијом глобализацијом многа суверена права државе добровољно, у сопственом интересу, или под другим условима и околностима – пренијета на такође бројне међународне институције и организације. И новац је један од основних атрибута државне суверености – такође претрпио бројне промјене и трансформације, иновације и облике (од златног, папирног, депозитног, специјална права вучења, трансферабилне рубље у бившим земљама СЕВ-а, кредитне картице евра (еура) – до електронског новца.²¹

²⁰ *Ibidem*, 49. („Од коликог је значај та чињеница постаје јасније ако подсетимо да је право уговарања било признато само сувереним међународноправно признатим субјектима међународне заједнице, што Црна Гора званично није била, мада је *de facto* такав статус имала”).

²¹ Разлике су у начину формирања валутних курсева. На примјер, курс страног, поготово аустријског, новца одређивао је у периоду владавине краља Николе – Министар финансија Црне Горе. „Слушао сам да је у раније вријеме тај курс одре-

Око имена првог новца који је требало исковати било је разних предлога: од оног који је намјеравао исковати владика Раде („перун“) – до назива „перпер“. Предлагани су сљедећи називи: „ловћен“, „зета“, „сребреник“, „динар“ и друга имена, али је коначни усвојен назив – перпер. У Црној Гори, ипак, нијесу били задовољни овим именом. Перпер (перпера) је грчка ријеч – значења жарки, сјајни новац. Овај назив (ријеч) није у нас дошао директно из Грчке (из грчког језика) – него преко скраћене италијанске форме *perpero* (од лат. ријечи *perperus, perperum*). Скраћена форма се код нас јавља, понајприје, 1234-1240. године. Перпер је првобитно значио само византијски новац, или млетачки, чија је почетна вриједност износила 12 сребрених динара (гроша). Према млатачком дукату курс му је падао (од 1284. до XV вијека – 1 дукат = 4 перпера). Српски владари нијесу искивали златни перпер. Тобожњи старосрпски златници Милитина, Душана и кнеза Лазара, који су се појавили у другој половини XIX вијека у Београду, Будимпешти и Бечу – фалсификати су.

Перпер се искивао и у Дубровнику (1683 – 1750. и 1801 – 1803, и то као сребрни новац, у вриједности од 12 динарића и 1801 – полуперпера у вриједности од 6 динарића).²² Перпер се данас, нарочито златни, тражи још само у нумизматици. Није објашњено зашто га више нико не спомиње као могућу новчану јединицу у Црној Гори. Истина, давани су појединачни предлози прије увођења у платни промет ДЕМ, а потом евро (еуро), али се све свело на појединачна, ријетка мишљења у том правцу.

Емитовање сопственог новца, иако са закашњењем, имало је и одређени економски значај, поред већ речених, јер је државна каса на емитовању перпера остваривала и знатан приход (чист приход од 1.271.870,24 перпера).²³

НОВЧАНИ ТОКОВИ И ПРИВРЕДА У ДОБА ПЕТРОВИЋА

Као што је познато – новац није неутралан фактор у привреди, већ је, поготово данас, врло активан фактор – инструмент за постизање не само економских већ и политичких, социјалних и других интереса и права. Док

ђиван на један оригиналан начин, у пазарне дане. Један орган власти дошао би међу народ на пазару, испалио би један метак из пушке, потом гласно узвикнуо: „У послух Црногорци! Заповјест је од Господара и Сената да се од данас једна рубља – па би потом набрајао и друге врсте новца – има рачунати толико и толико“. Ове заповјести сви би се придржавали и строго јој се покоравали“. (Милоје Јовановић, Босанска вила, 1910.)

²² Види: Бузмаревић Стеван, *Перпера*, Нар. Енциклопедија Срба, Хрвата и Словенаца, III књиг, Библиог. завод д. д., Загреб, 1928, 415-416.

²³ Види: Миодраг Угричић, *Монетарни систем Југославије*, Завод за издавање уџбеника СР Србије, Београд, 1967, 79.

су монетарно-суверенитетска права држава била раније, и у XIX вијеку – наглашено национално обојена, како у вођењу монетарне политике тако и у акцијама које су пропонирале аутохтоност која у знатном броју земаља није могла бити и правно уобличена – данас се са све већом међународном сарадњом у области економских и других односа увећава и монетарна сарадња, координација и процеси глобализације – чиме се све више умањује и монетарна сувереност. Данас већ формирана јединствена финансијска тржишта омогућују већи раст европске привреде, ниже цијене и камате. Европска „петнаесторица” су се обавезала да створе до 2005. године јединствено тржиште финансијских услуга, како би унаприједили своје тржиште капитала. Када се употпуни законска регулатива и европско тржиште постане јединствено – бруто домаћи производ ће се, према анализама, повећати годишње за суму до 43 милијарде евра, гледано према БД производу Европске уније у 2000. години. Истовремено, интеграција ће омогућити европском финансијском сектору да уштеди 5 милијарди евра годишње – под условом да досегне величину америчког и да муштеријама обезбиједи већи избор „производа”, посебно у малим земљама ЕУ.

Само из овог примјера да се закључити који су и какви интереси који наводе поједине европске земље да се удружују у ЕУ и да дио свог и државног, и уже, монетарног суверенитета преносе на ширу регионалну организацију, у овом случају на Европску унију.

За владавине породице Петровић Његош све што је створено (а створено је, објективно гледано, много више него што су то пружале реалне могућности) – на бојном пољу уз огромне људске и материјалне жртве и одрицања – рвећи се са неупоредиво јачим непријатељима, па тек за „зеленим столом”.²⁴ Па ни тада им није признавано оно што су мачем извојевали на бојном пољу. Познати су ти случајеви, па наводимо само неке од њих: Мартинићи, Круси, Граховац – када ни послѣ тих великих и знаменитих побједа над турском војском – европске силе не признају Црну Гору као независну и међународно признату државу, ни оно што је ослободила. Доћи ће то тек са Берлинским конгресом, па и тада са клаузулама које су крњиле њен пуни суверенитет.

У таквим околностима владари из династије Петровић Његош нијесу гажили илузије да ће им неко са стране помоћи – без „дебелог” економског, политичког, војно-стратегијског, вјерског и других интереса.

---

²⁴ Ријетки су примјери из периода владавине Петровић Његош да су се на Балкану предавали турски градови и у њима војни гарнизони као што су то радили под јуришима црногорске војске (Никшић, Бар, Скадар). А то су, са Колашином и Невесињем, били најборбенији турски гарнизони на Балкану (састављени, од потурчених Црногораца, Срба и Албанаца).

Па и поред тог сазнања – морали су тражити помоћ и подршку од појединих европских сила (политичку, војну, економско-финансијску, моралну). Морали су се ослањати на: Млетке, на Русе, на Французе, на Србију, па повремено и на друге. И док су у бројним биткама, понекад, поред храбрости и „помало ратне среће” – на другој страни области економије (а у њој и финансија) за читав период владавине Петровићи Његош – нијесу могли да се истргну из „загрљаја” сиромаштва, заосталости и зависности; у мањој или већој мјери – од помоћи других држава, страних банака, предузећа. Још од владике Василија, који тражи од руског канцелара Бестужева сталну годишњу помоћ за Црну Гору и да се укључи црногорски принципат у царску титулу (1753) – да Црна Гора постане руска губернија. Црногорци су, тражећи савезнике и ослонац, морали да ратују на страни Млетака (против Турака у млетачко-турском рату (Кипарском) 1570 – 1573, у Кандијском (1645-1669), у Морејском (1864-1690). Црногорци примају и плате од Млетака (Бајо Пивљанин, Вук Мићуновић и други ондашњи главари). Са владиком Данилом (1697-1735) отпочиње стална веза са Русијом на курсу православља и борбе против Турака – што и Русији одговара. Зато се добија новчана помоћ, иако мала и недовољна, али драгоцјена, више схваћена као морална него материјална помоћ. Добити наклоност руског императора са становишта црногорских прилика – било је од огромног значаја. Истина, она ће се „плаћати” недовољном самосталношћу на спољнополитичком, а и на унутрашњем плану.

То ће осјетити на „својој кожи” сви црногорски владари од Петра I до краља Николе. У једном периоду, због лажне оптужбе Руси траже да Црногорци уклоне Петра I. Политичке неприлике доживљава и књаз Данило – који се због одсуства одређене подршке од стране Руса – окреће према Француској, што изазива противмјере од стране Руса. „У политичким питањима Француска нам је била вазда наклоњена; у трговачким по могућности, а у финансијским по интересу, тј. никад”, каже војвода Гавро Вуковић у својим *Мемоарима*.

Ипак ће краљ Никола довести себе и Црну Гору, из објективних а и субјективних разлога, у највећу финансијску несамосталност; зависност од других држава, понајвише од Русије. Ево како војвода Гавро Вуковић описује прилике у Црној Гори на почетку XX вијека: „У земљи је постојао хаос у цивилној и војној администрацији. Правосуђе је било на ниском ступњу, мада се је у њему топило драгоцјено вријеме на штету правде и правиче. Привреда и трговина су били такође у примитивном стању. Земља је без кредитних завода унутра, а изазван без кредита. Финансијско стање било је завршило сва зла која су у земљи постојала. Зајмови су чињени на старни под најтежим условима” (*Мемоари*).

Требало је учинити нешто више на оздрављењу друштвено-економског живота, подстаћи развој школства, формирати адекватне здравствене установе, поправити стање у администрацији и уопште у државној управи, предузети дубље друштвене реформе.

Међутим, и поред овако суморног сликања стања у ком се налазила Црна Гора на почетку XX вијека, треба имати на уму да је период владавине краља Николе карактеристичан „по динамичности, драматичности, изразитој сложености догађаја и историјских појава од утицаја на уобличавање, територијално ширење и изградњу црногорске државе и њеног друштва. Ово временско раздобље спада у најбурнија не само у историји Црне Горе него и свих балканских земаља и њихових народа у XIX и на почетку XX вијека... завршила се сломом централних сила... последице чега је дошло до великих промјена на политичкој карти Европе... завршен је процес консолидације државе, на рушевинама племенског патријархалног друштва изграђивала се државна управа на грађанским основама... отворени процеси интеграције историјски различитих геополитичких области и њиховог становништва у смјеру стварања црногорског грађанског друштва. У овом периоду Црна Гора је стекла међународно признату независност (1878)... Ово доба је карактеристично и по уставним и политичким борбама за увођење законитости, уставности, парламентаризма и демократизације црногорског друштва. Ово је доба када Црна Гора води четири ослободилачка рата, помаже буне и устанке у свом сусједству...”²⁵

Владари из куће Петровић Његош настојали су, у границама реалних материјалних и других могућности и околности, да Црна Гора што више смањи своју незавидну материјално-финансијску зависност од иностранства, било од држава, банака, предузећа или појединаца, у чему се није успјело у жељеном степену и намјери. То је слободарским Петровићима-Његош висило као „тешак камен о врату” и „везивало руке” да воде потпуно независну унутрашњу и спољну политику, да довољно самостално одлучују о највиталнијим проблемима Црне Горе, без условљавања са стране, без политичких и економских притисака. Због тога они настоје да преко повећања сопствених прихода смање материјално-финансијску зависност од других.

Већ од владике Петра I уводе се порези, који се, из мноштва разлога, не наплаћују. То ће успјети тек владици Петру II који их наплаћује, али не за дуго – од 1838. до 1841 када се наплата обуставља због: неколико узастопних и изразито сушних година, појаве заразних болести, отпора сељака да плаћају дацбине,²⁶ неадекватне пореске службе, неразрезивања пореза пре-

²⁵ Академик Миомир Дашић, *О неким омишљеним погледима на Црну Гору епохе краља Николе (1860- 1918)*, Огледи из историје Црне Горе, Истор. институт Црне Горе, Подгорица, 2000., 285-286.

²⁶ Владика Раде лично предводи одред од 3.000 људи на Цеклин и Црмницу ради сламања побуне и кажњавања неких главара због шуровања са Турцима и подстрекивања племеника на неплаћање пореза; затвара у „гувернадурици” (која се налазила у Манастиру), стријеља преступнике пред Влашком црквом.

ма имовинској снази. То је период преласка из доменских у дажбинске финансије и великим ослономцем на црквене приходе за финансирање и црквених и државних прихода, период у коме стране помоћи и субвенције заузимају висок проценат у структури укупних прихода „државне” благајне.²⁷ То је и период увођења апсолутистичке власти, отварања прве школе, почетка градње путева, утврђења на граници, разгичења са Турском и Аустријом, склапања мира с Али-пашом Ризванбеговићем; период састављања првог црногорског буџета (коме су, истина, недостајали неки важни елементи класичног буџета); то је период у ком руска субвенција заузима више од 50% у „Његошевом буџету”. То је и период када су „продати”, тешка срца, манастири Стањевићи и Маине, и дјелови Ловћена изнад Котора под притиском Аустрије; период када су у недостатку новца продаване вриједне црквене реликвије и друге драгоцености, што говори о финансијском стању тог периода.²⁸ Руси су слали и жито (године изразите суше и појаве епидемија). Ипак, приход владике Рада били су већи од прихода његових претходника иако и такви недовољни. Па и поред тога, након смрти владике Рада остало је неутрошено преко 320.000 фиорина, што је позамашан износ за то вријеме, што говори о његовој штедљивости. То је и период када се из државне касе дају позајмице појединцима и то уз залог, углавном оружја (истина, позајмице је давао и владика Данило).

Руска помоћ није била и прва помоћ коју је добила Црна Гора. За време на владике Висариона Бориловића-Бајице, поучен негативним искуством неспремности Црне Горе за отпор Сулејман-паши (кривица се приписује претходнику владици Руфиму) – дошло је до сарадње између Млетака и Црне Горе. Помоћ је пружена у новцу, оружју и храни, а заједничким снагама заузет Херцег-Нови. Да би се одбранио од поновних напада Сулејман-паше, владика Висарион је, на Скупштини народних главара (1688), предложио да се затражи помоћ од Млетака – што је прихваћено. То прихватају и Млечи и шаљу један одред војске на Цетиње. Тада је успостављено промлетачко гувернадурство (доцније и проаустријско).

Послије смрти владике Висариона настаје међуплеменски раздор и сукоби због превеликог утицаја Млетака. Сулејман улази у Цетињски манастир у ком је погинуло доста Турака, а Сулејман-паша лакше рањен.²⁹

²⁷ То је, у ствари, била „државно-црквено-дворска” благајна која ће као таква остати све док их књаз Никола није раздвојио 1868. године.

²⁸ Владика Раде подсећа Црногорце: „И заповиједа (руски цар) да и Црногорци сами учине своју касу народу и да умноже судове, гвардију и школе, како што се остали народ уређује и влада. И зато се приказује народу да сваки Црногорац и Брђанин има дати у царску касу свака кућа на годину талир”.

²⁹ Види: Јагош Јовановић, *Историја Црне Горе*, Издавачки центар Цетиње и ЦИД подгорица, 1995, 86. (Послије смрти владике Висариона више од годину да-

Млетачка посада се више није враћала на Цетиње. Након поведене борбе против исламизације у Црној Гори (познатија као „истрага потурица”) – црногорска племена добијају новог савезника у борби против заједничког непријатеља – словенску и православну Русију. Од Петра Великог (1689-1725) Русија се све више интересује за збивања на Балкану и пружа сву помоћ црногорским племенима, постаје протектор хришћана на Балкану и у Турској. Петар Велики шаље у Црну Гору своје људе (пуковника Михаила Милорадовића и капетана Ивана Лукачевића) са граматом којом позива Црногорце и Владикау на борбу против Турске („да се од пексијанског зла ослободимо”).³⁰ Уз грамату руски цар шаље (1715) помоћ од 2.700 дуката и 13.400 рубаља за обнову цркава и манастира и за оне који су „највише пострадали од непријатеља”, као и да се сваке треће године шаље Цетињском манастиру по 5.000 рубаља.³¹

Од тада ће Црна Гора и црногорске владике, књаз и краљ примати руску помоћ у разним облицима, износима и уз веће или мање прекиде, али увијек уз директне или индиректне услове. Од тада владари из куће Петровић-Његош посјећују Русију, поједини и више пута; западаће у немилост и бивати опет прихватани и помагани.

Друштвено богатство Црне Горе до почетка 80-тих година XIX вијека било је више него скромно,³² јер је укупност њених материјалних и других

на није изабран нови владика. Краткотрајно је било владиковање Саве Калуђеровића-Очинића, да би, на збору црногорских главара (1967) – био изабран владика данило Петровић, из племена Његуша (по оцу се називао Шћепчевић). Турци су га намамили у Зету (село Српска) и хтјели набити на колац, као „каурског попа који буни рају против султанске власти”, али је спасен помућу зајма који је дао неки калуђер из Савине-Бока. (*Ibidem*, 90-91.)

³⁰ Услиједили су бојеви: на Царовом лазу (1712), улазак Ахмед-паше у Цетиње и паљење Манастира; ћуприлићев напад на Црну Гору (1714) – заузима Цетиње, руши, пали и одводи у ропство око 4.000 становника, а на превару посјекао је 37 главара. Владика Данило се склања на млетачку територију са нешто особља.

³¹ Види: *Ibidem*, 103

³² Богатство се у економској теорији различито дефинише (А. Смит, А. Н. Се-ниор, К. Маркс и др.). Друштвено богатство (национално богатство) је скуп материјалних добара којим располаже једна друштвена заједница. Састоји се од два дијела: природног богатства и производног богатства. Од њиховог обима и структуре зависи економска моћ и производна оријентација сваке земље, као и могућност задовољавања друштвених потреба и животног стандарда. Природно богатство (људи га налазе у природи и својом дјелатношћу га умножавају) састоји се од природних средстава за рад (угаљ, нафта, плин, снаге вода, земљиште и др.), природних предмета рада (шуме и рудно благо) и природних средстава за опстанак (природни плодови, рибе, дивљач, птице и др.).

добра била недовољна да задовољи све њене неопходне потребе. Природно богатство је, такође, било највећим дијелом ван функције (неистражено рудно и минерално богатство, неотворени шумски комплекси, неискоришћен потенцијал вода – (ријека, Скадарског језера, Мора), посно пољопривредно земљиште (до 1878), а доцније, иако значајно увећано – није било иоле приведено интензивнијој обради; производни фондови (основна и обртна средства), непроизводни фондови, лична имовина становништва и залихе – били су, такође скромни и недовољни да задовоље неопходне потребе и државе и становништва, без помоћи са стране. Слично је било и са друштвеном надградњом.³³

Према томе, друштвено богатство тадашње Црне Горе, иако неједнако, по величини, по квалитету и структури, у периоду владавине куће Петровић-Његош, и поред увећања послје Берлинског конгреса, налазило се при дну европске лествице. Ово тим више што је и темпо побољшања био и спор и са недовољним финансијским улагањима.

Поједини аутори укључују у друштвено богатство и духовно богатство (достигнућа у науци, образовању, култури, умјетности). Природни услови су важна основа који се радом трансформишу у стварно богатство (у том смислу природа се јавља као економска категорија – као мегабогатство). Материјално богатство зависи и од количине и од квалитета рада, про-

Природно богатство Црне Горе на територији којом су владали Петровићи Његош – до Берлинског конгреса, није било ни довољно ни равномерно распоређено. Било је веома оскудно.

Ни производно богатство није било задовољавајуће (чак је било оскудно – до 1878. године), а које се састоји од фиксних фондова (основна средства у привреди, саобраћајна инфраструктура и слични јавни објекти), разни непроизводни фондови (стамбене зграде, болнице, школе и сл.) и залихе (у производњи, потрошна добра у домаћинствима и сл.).

Производно богатство је резултат минулог рада.

Природни услови (климатски услови) чине важан природни услов производње, а производне снаге рада, увелико, зависе од природних услова.

Све смо, ово, намјерно навели, да би се боље сагледале могућности владара Петровић Његош у борби за излазак из заосталости и што веће осамостаљене и ослобађање од наглашене зависности у области материјално-финансијске сфере, од спољних фактора.

При томе не треба изоставити ни висину приватног капитала у Црној Гори у том периоду, као и величину приватне својине, њен квалитет и структуру, као и друштвену надградњу.

³³ Друштвена надградња: укупност друштвених односа који настају ван сфере материјалне производње у областима: права, политике, морала, културе, умјетности, филозофије и др.

дуктивности рада, степена образовања становништва те земље, и других фактора.³⁴

Ако се све ово има у виду, разумљивије је због чега се Црна Гора налазила у степену свеукупне неразвијености – на једној од најнижих љествица у тадашњој Европи. При томе треба имати у виду честе, рушилачке ратове који су поред материјалних губитака доносили велике губитке у људству и то оне највиталнијим. Томе треба додати и велика исељавања из Црне Горе. И поједини дјелови данашње Црне Горе су остали доста дуго под турском влашћу, или Аустријом. Око 1807. године у Црној Гори је било и мало становника (око 52.000). И доцније, до 1918. године. Уосталом, и данас.

Заслуга је, и то непроцењива, породице Петровић Његош што су успјели, прво, да завађена црногорска племена измире, потом уједине, повежу и поведу у борбу против Турака; организују прве органе власти – до стварања међународно признате Црне Горе; да се повежу са Русијом, Србијом и др., охрабре и потпомажу околна, поробљена племена и крајеве, стекну уважавање у Европи, посебно код поробљених балканских народа.

Слободно сељачко газдинство било је основа економских односа и привређивања, са претежно натуралном производњом све до 60-тих година XIX вијека. „Глад за земљом је мотив многих спољно-политичких потеза црногорских владара...”³⁵ Сточарство је имало велики економски значај, рибарство и гајење кромпира (при крају XVIII вијека). Захваљујући релативно дужем периоду мира за времена Петра II, развијала се трговина, повезивали унутрашњи пазари, развијали све више и више робно-новчани односи, проширивале везе са приморским градовима (Котором, Рисном, Будвом). Спољна трговина све више добија на значају у привреди Црне Горе.³⁶

Од владавине Петра II све је више нарастало: зеленашење, давање земље у залогу, све већа економска диференцијација (богаћење на једној и осиромашење на другој страни), све се више појављује и тзв. вађевина (продаја жита на почек, а у суштини прикривено зеленашење). Највише се богате, поред трговаца, људи из главарског слоја. Више нијесу главни извори прихода од манастирских имања, већ се, поред субвенција, појављују

---

³⁴ У капиталистичком начину производње, каже К. Маркс, богатство друштва постоји само као богатство појединаца који су њихови власници. „Богатство друштва у којем влада капиталистички начин производње испољава се као „огромна збирка роба”, а појединачна роба као њихов основни облик”. (К. Маркс, *Капитал*, књ. III, 529.).

³⁵ Ђоко Пејовић, *Црна Гора у доба Петра I и Петра II*, Београд, 1981., 195

³⁶ „О трговини у Црној Гори са почетка прошлог вијека и о учешћу Црногораца у разним трговачким радњама оставио нам је доста драгоцених свједочанстава и В. Броневски каже: како се из Црне Горе и Херцеговине сваке године извози око 110.000 оваца и коза и 15.000 волова и свиња...” (Б. Павићевић, *Стварање црногорске државе*, 88).

дажбински приходи – што говори о напору владара Петровић Његош да се увећају домаћи приходи чак и уз доста сурове мјере наплате пореза и других дажбина.³⁷ Умјесто ријетких писмених људи (калуђера и попова) све је више школа и писмених људи, међу њима и странаца. Све је већа и законодавна дјелатност, градња путева, успостављање спољних веза (трговачких, конзуларних, родбинских, дипломатских, војних).

Из сачуваних докумената не могу се, по годинама, тачно утврдити приходи црногорске државне благајне, све до 1878. године. Душан Вуксан наводи да су у 1865. години износили 121.500 фиорина.³⁸ Ипак је утврђено да су приходи и расходи све до 1877. године били релативно стабилни захваљујући руској субвенцији и другим помоћима. Ту „стабилност” треба тумачити као опрез, јер је руска субвенција често прекидана. Уз то, нијесу биле развијене државне институције.

Послије Берлинског конгреса стање се битно мијења: све су већи финансијски проблеми, све је већа задуженост Црне Горе, све су већи порези и други намети, све је веће осиромашење села и сељака, све више Црногораца иде у печалбу, све је веће раслојавање и имовинска диференцијација, све су веће помоћи од Русије и других. Али, и поред већих сопствених прихода – све је већа зависност од иностране помоћи (зајмова, субвенција, помоћ у храни, оружју, војној опреми).

Па ипак, не може се рећи да књаз Никола није чинио напоре да се економско и друга стања унаприједи, побољшају. Он предузима разне, истина, почетне кораке на: унапређењу пољопривреде (спроводи аграрну реформу која није доведена до краја и није спроведена онако како је то одговарало сељаку и селу. Та реформа трпи достакритике, јер се стање у пољопривреди не само није побољшало него се у појединим сегментима и погоршало). Најквалитетнија обрадива земљишта књаз је поклонио својим најближим рођацима, главарима, а и он је узео за себе најбоља земљишта, шуме. Ситне војничке парцеле покуповали су трговци, главари, попови – по ниској цијени. Приноси на тим главарским имањима били су мањи од оних док су их обрађивале чивчије у турском периоду.

Књаз Никола је изградио преко 500 километара макадамских путева и њима повезао сва важнија мјеста (градове) у Црној Гори. Ти су путеви рађе-

³⁷ Црногорци ненавикнути на плаћање пореза давали су отпор и његовом увођењу и наплати. Говорили су: „Кад турским пашама нијесмо плаћали порез нећемо ни Зеку Станкову – голаћу с Његуша” (књазу Данилу). Због пренагљених одлука називали су га „Манити Зеко”.

³⁸ Душан Вуксан, *Финансије*. Н. Дучић наводи да су 1863. години износиле 175.000 фиорина, а К. Петковић да су износиле 128.136 фиорина. У књизи *Педесет година на тресџолу Црне Горе* наводи се да су приходи у 1864. износили 102.000 фиорина (Види: Др Мирчета Ђуровић, *Црногорске финансије...*, 72).

ни присилним кулуком. Сваки Црногорац од 17 до 60 година морао је одрадити 10 дана кулука на изградњи путева. Дневница на изградњи путева плаћана је руским житом – 3,5 до 4 килограма кукуруза за дан рада. Књаз је подизао расаднике воћа, винограде, маслињаке, формирао пољопривредне школе, мљечни завод у Никшићу, млинове, пилане, занатске радионице, радионице за оправку оружја. У периоду његове владавине успостављен је: поштанско-телеграфски саобраћај и њиме повезана градска насеља; изграђена ускотрачна пруга Бар-Вирпазар и пристаниште у Бару; успостављена пловидба на Скадарском језеру; уведен је предмет Економија у настави Богословије; набављена је приплодна стока; квалитетно сјеме; пољопривредне алатке; подизани пчелињаци; успостављен је поморски саобраћај са лукама у Италији, Далмацији, са Малтом и другим мјестима. Отворено је више пазара.³⁹

ОСНИВАЊЕ НОВЧАНИХ ЗАВОДА И АКЦИОНАРСКИХ ДРУШТАВА

Основано је шест банака, више акционарских друштава, које су функционисале релативно кратко вријеме и нијесу значајније допринијеле улагањима у производна предузећа, али су поспјешиле рад трговине, допринијеле мобилизацији домаћег капитала, унапређењу штедње. Искован је и први домаћи новац – перпер и емитоване благајничке упутнице.

Најслабије је ишло са развојем индустрије. Разлози су „...поред оскудице у домаћем капиталу и у професионалним радницима, још и сувише малена потрошачка област, која није допуштала већи промет производа... Кад се томе дода још и то, да су сви трговачки уговори, које је Црна Гора закључила са страним државама, давали најповољније услове увозу страних фабрика, природно је да се је наша индустрија тешко могла развијати”.⁴⁰ Овом треба додати недостатак погонског горива (понајприје електричне енергије), увећане производне и транспортне трошкове, као и уштедање страног капитала да инвестира у Црну Гору због наглашеног ризика за уложени капитал.

Па и поред тога, подигнуто је неколико индустријских, омањих погона: двије пиваре у Никшићу скромних капацитета и опреме, погон за прераду вуне у Даниловграду, радионица за производњу фишека и оправку оружја и други.

---

³⁹ „До недавно управљали су нашом извозном трговином скоро искључиво страни капитали. До новца у земљи за ма какав привредни рад или трговину тешко се могло доћи, а и ако би се дошло, било би толико скупо, да је ономе који га је за рад узимао, мала или никаква корист остављала” (*Педесет година на престо-лу Црне Горе 1960-1910*, ДОБ, Подгорица, 1998. 226 Фототипско издање).

⁴⁰ *Педесет година на престо-лу Црне Горе...*, 228.

Подигнуто је неколико јавних објеката (на Цетињу, Подгорици, Бару, Никшићу). Изграђено је и оправљено више манастира и цркава, здравствених, школских и објеката културе.

У периоду владавине књаза и краља Николе обављена је обимна законодавна дјелатност (из свих области) међу којима Општи имовински законик и Устав. Реорганизована је државна управа, судство и војска.

Све је то значило одређени помак у развоју, али исувише скроман и недовољан да би се могао квалификовати „значајним привредним развојем”, како га квалификују неки аутори. Земља из које: иде у печалбу 48.000 људи; која има перманентни дефицит у трговинском и платном билансу, која је енормно загужена и није у стању да уредно сервисира дугове, која прима у континуитету страну помоћ (субвенције и друга примања, чак и њени Господари), која је ограничена у употреби своје војне силе, земља у којој је највећи проценат становништва на доњој скали европског животног стандарда, и привреда исто тако – не може се квалификовати као успјешна у развоју. Али се може рећи да је улаган одређени напор и остварен помак у односу на пређашње стање. Реалне шансе за веће учинке – биле су мале. Због тога не треба оптуживати владаре из куће Петровић Његош, па ни краља Николу.⁴¹

Да би се смањила зависност од спољних фактора, сви владари династије Петровић-Његош, од Петра I до краља Николе, чине напоре да увећају сопствене приходе. Али то увећање, углавном, није базирано на увећаној личној имовини и приходу највећег дијела становништва. Напротив, то је погоршало њихово стање (изузимајући трговце, главарски слој и нешто заната). И порески систем је био доста конзервативан, застарио и неправичан, због чега му је и даван отпор. На примјер, укупно наплаћени приходи од дације у 1864. години износили су око 204.000 перпера, а у 1902. години 684.041 перпер. Наводимо, врсте пореза и других давања, ради увида на шта је све завођен порез. А уведен је порез на: зграде (1903); на радње (1899); на принос датог капитала под интерес (1904); на принос од акција акционарских друштава (1907); на принос од личног рада (1904); на обавезни рад (од 1906. ова се дажбина наплаћује по 6. перпера умјесто 10 радних дана од сваког грађанина старог од 17 до 60 година); свештенички прирез (1900); посредни порези (1865). Напомињемо да до почетка 60-тих година XIX вијека ових пореза није било, изузев нешто такса на рибу и руј које су постојале и раније, које је увео Петар II); монополи на: со (1865), на петро-

⁴¹ И финансијска и нефинансијска имовина тадашње Црне Горе била је мала. Акумулација – (одложена потрошња) такође – да би се одвајањем тог дијела обезбиједио привредни раст, а самим тим и виши ниво потрошње у наредном периоду. Другим ријечима, укупна имовина (капитал) вриједност која се увећава оплођује – била је недовољна – да би се значајније увећавао привр. развој.

леј (1896), на шпирит (1900), на дуван (1903), на цигар-папир (1907), порез на алкохолна пића (1900); царински приходи (до 1981. године нијесу наплаћивани); таксе на дозволе за радње, за одржавање забава, на билијар, на псе, судске, административне и друге (до почетка 80-тих година нијесу наплаћиване ни код судова ни код администрације); државни приходи приватно-привредног карактера (приходи од: земљишта и зграда; приходи од манастирских имања; приходи од поште и телеграфа; приходи од државне штампарије; од поморских лука; од државних расадника и пољопривредних станица; приходи од војнотехничких завода; од Државне хипотекарске банке); разни државни приходи (приходи од утамничених особа; добровољних завјештаја; од издатих пасоша; од ђачких упусница; приходи од кланица и кантара на пијацама; низамоја (војница); приход од продаје старих војничких ствари; глобе; приходи од ковања новца, итд.⁴²

Из наведеног се да закључити да је опорезовано све што се могло опорезовати. Међутим, расходи су расли брже од сопствених прихода, па се држава морала, и поред субвенција – задуживати.

Приходи су пристизали и од Црногораца на раду по Европи, САД и другим континентима.⁴³ Новац је пристизао и из извоза који се одвија преко аустријске територије, а од ослобођења Бара и преко барске луке. Након 1878. године све је већа диспропорција између извоза и увоза, тако да ће се та разлика до 1910. године нарасти скоро за 4 милиона перпера, а од 1905. до 1910. године, нарасти скоро за 4 милиона перпера, а од 1905. до 1910. године за 5.775.038 перпера.⁴⁴

ГОДИНА	ИЗВОЗ	УВОЗ
1905	1.704.839 перпера	4.648.711 перпера
1910	2.391.623 перпера	8.166.661 перпера

⁴² „Порез у облику данашње дације уведен је први пут за владе књаза Данила 1853. године, и већ идуће, 1853. год. Укупни државни приходи износили су око 26.000 талијера или 124.800 перпера. Ставови порески, који су били том приликом уведени за већину објеката, повећани су у почетку шездесетих година а погледом на увећане финансијске потребе земље, и исти су износили: на рало земље 6 гроша, на косу ливаде – 3 гроша, на говече или коња – 3 гроша, на брава десет – 6 гроша, на једно свињче – 1 и 2 гроша, на улиште (кошницу) – 1 и 2 гроша, на барело вина – 4 гроша. У исто вријеме, кад и попис имовине у циљу наплате дације, извршен је почетком (80. тих година у цијелој земљи и попис млинова и ваљаоница и подјела истих у класе ради оптерећења порезом”. (*Педесет година на њреситолу Црне Горе...*, 149-150).

⁴³ Види: Ђоко Пејовић, *Исељавање Црногораца у XIX вијеку*, Београд, 1962. 418.

⁴⁴ Види: Др Мирчета Ђуровић, *Трговачки календар у Црној Гори у дружој йоловшин XIX и йочейком XX вијека*, Истор. институт НР Црне Горе, Цетиње 1958., 242.

Истина, повећавао се и извоз, али знатно спорије од увоза. То је последица неравномјерног развоја производних могућности роба намијењених извозу.

У 1904. години извоз из Црне Горе, рачунато на једног становника, износио је 1,7, а увоз 4,6 динара. Вриједност извоза покривала је само 3,6% вриједности увоза. На буџетске расходе отпадало је 1904. године 19 динара (око половине расхода Србије) по глави становника (Црна Гора је те године имала 150.000 становника).⁴⁵

Краљ Никола је у току своје владавине водио четири тешка рата: са Омер-пашом 1862 (тзв. Други Омер-пашин поход на Црну Гору); помаже кривошијски устанак 1869; Херцеговачки устанак из 1875, води рат против Турске 1876-1878. године у којем је знатно повећана ослобођена територија (Никшић, Подгорица, Бар, Улцињ, Колашин, Пива, Бањани, Шаранци, дио Дробњака); у рату 1912-1913. године долази до нових ослобађања територија (у Санџаку Пљевља, у Метохији – Пећ, Ђаковица). У Првом свјетском рату Црна Гора подноси једно од најтежих искушења у својој историји.⁴⁶

И поред релативно дужег периода мира (1878-1912) и одређених побољшања у развоју Црне Горе – њена свеукупна ситуација није била ружичаста. Између осталог, највише је недостајало финансијских средстава, па се и поред напора да не повећају сопствени приходи – морала задуживати.

ЗАДУЖЕНОСТ ЦРНЕ ГОРЕ

Задуживање отпочиње у виду краткорочних (мјеничних) кредита од 1879. године – и то прво код приватних послодаваца у Трсту, а потом и у другим мјестима по Европи код банака – понајвише бечких, доцније и петроградских, миланских, холандских, цариградских, код Србије... Средином 1879. године Црна Гора се задужује у Русији на 900.000 рубаља (на 12

⁴⁵ Те године на једног становника укупног мњеђународног робног промета (извоз-увоз заједно) отпадало је: у Србији – 56 динара, у Босни и Херцеговини – 133 динара, у Бугарској – 65, у Румунији – 135, у Грчкој – 106, и у Црној Гори – 15 динара. Увоз од 31 динара по глави становника био је сразмјерно већи него увоз у Србије који је износио 26 динара по глави становника (Србија је тада имала – 2.688.741 становника). Црна Гора је морала више увозити хране и индустријске робе од Србије. (Види: Мијо Мирковић, *Економска историја Југославије*, Информатор, Загреб, 1968., 277-278).

⁴⁶ У почетку рата црногорска војска продире дубоко у Босну, да би по након чувене Мојковачке битке, почетком јануара 1916. године, први пут у својој историји капитулирала без сагласности савезника и тако испала из савезничког фронта. Краљ иде у егзил, без војске, чиме чини крупну грешку. Могуће и пресудну за даљу судбину и његове династије и Црне Горе.

година и уз камату 5% годишње) – за потребе наоружања. Тај ће зајам Русија отписати и потом дати нови од милион рубаља 1889. године.

Подужи је списак црногорских зајмова у иностранству – код приватних лица, трговачких фирми, од 1879. године до 1918. године.⁴⁷

И поред не малих напрезања да се повећају унутрашњи приходи, и поред увећавања руске и других субвенција и помоћи – Црна Гора није могла да подмирује своје све веће и веће расходе. Ратови су исцрпљивали црногорске финансије. Привлачење иностраног капитала преко инвестиционих улагања било је тек у зачетку (углавном италијански капитал). Па и то што је улазило у Црну Гору (монопол дувана, ускотрачна пруга Бар-Вирпазар, пловидба на Скадарском језеру и др.) – није доносило значајније приходе државној благајни. Ни дознаке Црногораца из иностранства (печалбара) нијесу могле да попуне дефиците. А Црна Гора све до 1912. године није расписивала унутрашње зајмове, јер је привреда била неразвијена, село и сељаштво прездужено, а и високи дажбински терети. Због тога се прибјегло задужвању у иностранству. Прво, омањи мјенични краткорочни зајмови, а потом све већи износи, а уз то учестали. Та учесталост је доводила до тога да су се доспјели ануитети отплаћивали узимањем нових зајмова. Потребне државе због увећавања државних институција и администрације, посебно због увећавања потреба војске, увећаних потреба увоза недостајућих артикала (жита и других прехранбених артикала, разних роба, оружја) који је био знатно већи од извоза – увлачили су Црну Гору у све дубљу задуженост и доводили, у појединим периодима, и до презадужености и немогућности да се уредно сервисирају доспјели дугови. У тим ситуацијама долазило је до немилих ситуација. А те немиле ситуације су се огледале у

---

⁴⁷ Црна Гора се задуживала код: приватних лица и трговачких компанија (Душана Ристића – Трст; браће Полић – Ријека; Петра Николића – Загреб; код Биљија – Торино; Ђузепе Волпи – Милано; код књаза Николе и његове мајке Нане; код Роберта Коха – Франкфурт, код Батенберга (зет књажев); Масу-Одеса; код Игњација Ефруса – Беч; код Морпурга – Трст, код Мандела; код Ритера; код Петра Рамадановића – Котор; код књегинице Олге (ћерке књаза Данила).

Код банака: Државне руске банке – Петроград; Лендер банке – Беч; Цариградске банке у Паризу; Отоманске банке – Цариград; Боденкредит банке – Беч; Трговачке банке – Милано; банкарске куће „Браћа Бултон” – Лондон; код Србије; Париске банке – Париз; код Црногорске банке – Цетиње; Кредит Лионе банке – Лион; Осигуравајућег друштва „Њујорк” – Беч; Паганини – Италија; Црногорског анонимног друштва; унутрашњи зајам – благајничке упутнице; и код других у мањим износима (види: Др Мирчета Ђуровић, *Црногорске финансије 1860-1915*, Ист. инст. НР Црне Горе, Титоград, 1960., 209-273).

Од 1878 – 1919. Црна Гора се задужила преко 40 пута, а укупан износ тих задужења износио је преко 48 милиона перпера, највише код аустријских банака и држављана.

слєдећем: скупѝ зајмовѝ којѝ су уз то и условљавани разним клаузулама у уговорима које су биле на штету црногорске економске и политичке суверености, због све дубљег тоњења у задуженост код аустријских банака – руски цар Александар тражи од Црне Горе да се тамо више не задужује, што књаз Никола и обећава, након што је Русија санирала црногорске дугове према аустријским банкама. Међутим, књаз убрзо крши дато обећање – што јако жести руски двор, тако да цар није хтио више примити књазу Николи – до своје смрти. Русија извлачи Црну Гору из крајње неугодне финансијске и политичке ситуације када је Црна Гора неовлашћено узела паре аустријских грађана из црногорске поште. То је била велика бламажа, а уз то је Аустрија припријетила да ће се својеволјно наплатити (узети дио црногорске територије). Црна Гора моли поједине владе: нпр. Турску владу да да гаранцију Отоманској банци на тражени кредит; такве молбе су више пута поновљене и аустроугарској влади, руска влада на црногорску молбу преузима отплату дуга Црне Горе код Петроградске банке; у 1889. години дуговѝ су довели црногорску благајну у стање да се нијесу могле исплатити ни плате државним службеницима за по 3 и више мјесеци итд. Већ 1900/1901. године Црна Гора дугује аустријским банкама преко 4,5 милиона фиорина које уредно не отплаћује, а исто толико и према руским банкама – које Русија преузима на себе, што црногорско руководство доводи до крајње неугодних стања и положаја у односу на те владе гаранте. Црна Гора тешко добија кредите, јер је несолвентна, презадужена, а уз то је као гаранцију заложила приходе од: царина, приходе од монопола соли и дувана, црногорске шуме – које више не може употријєбити као гаранцију код нових зајмова без претходне сагласности ранијег кредитора. Тиме су значајно везане руке црногорском руководству да господари својим ресурсима и приходима, па и привредним развојем.

У каквим незавидним позицијама се налазила црногорска државна благајна видљиво је из слєдећих примјера: књаз Никола је у 1882. години својим личним средствима отплатио доспјели дуг према Морпургу (110.000 фиорина уз интерес од 10 посто, док је на примјер на зајам књєгињице Олге камата износила само 6 посто). Зајам код Отоманске банке у Паризу (скоро половину) употријєбљен је за отплату дуга књазу Николи (од 600 хиљада – 300.000 франака!).

Зајмовѝ Црне Горе крајем 1915. године достигли су износ до 18.837.834 перпера. Црна Гора (краљ Никола) ће наставити задуживање и у егзилу – од 1916. до 1919. године. Дио тих дугова отплаћиваће Краљевина Југославија.

ФИНАНСИРАЊЕ ЦРНОГОРСКЕ ВОЈСКЕ

Војном конвенцијом из 1910. године између Црне Горе и Русије – црногорска војска је потчињена руском генералштабу, односно одузето јој је право самосталне акције, а њено дејство оријентисано је према руским пла-

новима и интересима. „Црногорска војска као да није постојала за Црну Гору. Конвенција је јасно указивала на сврху руске помоћи и на претензије Русије у односу на Црну Гору”⁴⁸.

И Монетарна конвенција с Аустријом имала је ограничавајућих клаузула у погледу положаја Црне Горе. То важи и за поједине клаузуле Берлинског конгреса 1878. године. Боденкредит банка је оспорила давање концесије Анту Дешковићу за експлоатацију шума, јер су претходно дате као хипотека овој банци итд.

И Русија је правила тешкоће (отезала са субвенцијама и пријетила обустановом) приликом све веће инфилтрације италијанског капитала у Црну Гору, што Русија није жељела. Исто, као и у случају све веће зависности Црне Горе од кредита код аустријских банака и других кредитора.

Могло би се наводити још примјера који говоре о прилично ограниченом суверенитету Црне Горе у области финансија, војске, спољне политике и шире – привредне сфере, али нам ограничен простор то не дозвољава. Из цјелокупног текста овог рада – видљива је ограниченост суверенитета Црне Горе нарочито у финансијској сфери.

Зависност Црне Горе од иностране помоћи била је знатна. А ту помоћ је понајвише давала Русија. Руска помоћ почиње играти значајнију улогу у економији Црне Горе – почев од Петра II, тачније од 1837. године, од када је она бивала редовнија (мада и са честим застојима и прекидима). Имала је и велику моралну подршку – осим материјалне. Помоћ су давали још и: Аустрија, Србија, Турска, Енглеска, Италија, Француска (па и Млечи за владавине првих владика из династије Петровић Његош).

Дугачак је списак разних субвенција и помоћи које је Црна Гора примала за владавине куће Петровић Његош, па ћемо се ограничити на највеће.

Руска помоћ у појединим периодима била је од изузетног значаја, а то су периоди када су турске паше надирале према Цетињу, палиле и жариле, одводиле у ропство (на примјер Омер-пашини напади). Или, кад је Русија, како смо већ навели, притекла у помоћ са значајним финансијским средствима у случају невлашћеног узимања аустријског новца из црногорске поште.

Руска помоћ отпочиње доласком на чело ослободилачке борбе Црногораца – најславније династије – владара из куће Петровић Његош. Она датира од владавине руског цара Петра Великог (његова позната грамата коју је упутио Црногорцима); преко царице Јелисавете и цара Павла. У почетку та је помоћ била мала (помоћ у износу од 500 златних рубаља у 1715. години,

---

⁴⁸ Др Мирчета Ђуровић, *Ibidem*, 207. (Руска влада је условила даље дозначавање субвенције захтјевом да (1910) Црна Гора откаже гостопримство емигрантима из Албаније, што је јако увиједило краља Николу). Француска даје субвенцију 1856 (књазу Данилу).

с тим да се исплаћује сваке треће године) и није редовно исплаћивана. Од 1797. године помоћ се исплаћује у износу до 1000 златника годишње (наредба цара Павла). И она је обустављена. Од 1807. године помоћ није исплаћивана неколико година (што се види из писма Петра I књазу Галицину). Од 1823. године поново се шаље помоћ (послата два чека). Од 1826. обновљена је помоћ од 1.000 дуката годишње и Митрополиту лична помоћ од 300 дуката годишње.

И после смрти Петра I Русија наставља помоћ, у истом износу. Петар II прима помоћ већу од претходника од 1833. године (прима заостале исплате 17.000 златника), а 1832. године руски цар шаље једнократну помоћ од 3000 златника уз услов да је не употреби за борбу против Турака. „Тако је Петар II до јануара 1834. поред редовне помоћи, примио на име заостале субвенције – рачунајући и 7.200 златника које је донио у Црну Гору Иван Вукотић – 15.400 златника”.⁴⁹ Од 1837. године Његош прима поред редовне субвенције од 1.000 златника (или 4.300 фиорина) и 80.000 папирних рубаља. У 1838. години Русија шаље и жито становништву.⁵⁰

Његош је као штедљив владар дио „уштеђеног” новца полагао код руских банака уз одређену камату (код Трговачке банке у Петрограду). Руси упорно одбијају да ту уштеђевину исплате после Његошеве смрти.

И књаз Данило прима руску субвенцију, али и он као и Петар I има тешкоћа у односима са Русијом, па се у једном моменту, у политичкој оријентацији, окреће Француској. Помоћ је обустављена од 1856 до 1858. и тек је након победе над Турцима – на Граховцу – обновљена (у међувремену помоћ је пружана црногорским емигрантима Ђорђију Петровићу, Медаковићу и другима). Књаз Данило прима лично 1.000 златника, а Црна Гора 8.000, или укупно 42.000 фиорина.

Књаз Никола прима у почетку помоћ у износу колико и књаз Данило, али је убрзо дошло до сметњи у том примању (у току 1863. и 1864. није дозначавана).

Након тог застоја – помоћ је настављена (80.000 папирних рубаља до 1873. године).

Од 1873. године руска помоћ је повећана од 23.000 на 46.000 сребрних рубаља. (Укупно = преко 62.000 рубаља: држави и књазу 46.000 рубаља, Богословији – 8.000, Дјевојачком институту – 5.500, кнегињи Даринки – 3.000 сребрних рубаља и цркви – 3.000 рубаља (1.000 златника), или укупно око 80.000 фиорина.

⁴⁹ Др Мирчета Ђуровић, *Ibidem* 59.

⁵⁰ Жито ће бити драгоцјено у периодима сушних и гладних година и у периодима затварања турских пазара и забрана извоза жит у Црну Гору. жито је стизало бродовима преко Котора, али је и Котор повремено затваран према Црној Гори.

Наведене износе Црна Гора је примала до рата 1876-1878. Поред руске, примана је помоћ и од других држава, али зато нема поузданих података. Зна се да је Аустрија давала помоћ за изградњу путева (Котор – Ријека Црнојевића и Рисан – Никшић) – редовно 30.000 фиорина годишње.⁵¹

Помоћ је примана и од Србије, Италије, Грчке, Турске, Француске (у новцу, житу, оружју и другим материјалима). „Али, помоћи су имале и другу страну медаље. Преко субвенције и разних помоћи поједине стране силе хтјеле су да остваре свој утицај у Црној Гори, да је вежу за себе и потчине је својим интересима”.⁵²

А ти интереси, често, нијесу били идентични интересима Црне Горе.

Повећањем сопствених прихода последице 1878. до 1902. године – руска субвенција је имала мањи значај од субвенција последице 1792. године. Наиме, од тада су Руси повећали субвенцију на 560.000 рубаља. А у 1911. години Црна Гора добија помоћ од Русије око 2 милиона перпера (око половине укупних прихода буџета у тој години).

Око двије трећине субвенција било је намијењено потребама војске, а тај новац није приказиван у буџету Црне Горе (то је и растерећивало буџет за те износе).⁵³ Само у 1909. години поред финансијске помоћи испоручено је: 10.000 пушака, 20 милиона метака, 50.000 ручних граната. Помоћ у житу била је честа и знатна.

ФИНАНСИРАЊЕ ДВОРА

Црногорска државна благајна била је оптерећена и трошковима издржавања краља Николе и Двора.⁵⁴ Ти су трошкови расли, поготово од 1878. године. Краљ Никола је имао три извора прихода: апанажу, личну руску субвенцију и приходе од личне имовине (од земљишта, кућа, пилане, сточне фарме, камата, поклона). Почетна апанажа износила је 6.000 дуката (или 28.000 фиорина у злату). У 1881. години члановима његове породице

---

⁵¹ У документима нема доказа за Дучићеву тврдњу да је књаз Никола примао личну субвенцију од Аустрије у износу од 20.000 фиорина годишње од 1866. године, али се зна да је 1870. барон Родих донио на Цетиње поклон аустријског цара 3.600 наполеона и да су Руси због тога протествовали код књаза. (Види: *Ibidem*, 63).

⁵² *Ibidem*, 64.

⁵³ Поред финансијске Русија шаље и војну материјалну помоћ. Од 1895-1906. послато је 50.000 пушака, 25.000 револвера, 20 милиона метака и др. материјала, а 1908. још: 10.000 пушака, 5 милиона метака, већу количину униформи, санитарски материјал. Од 1. јануара 1911. Русија је повећала субвенцију црногорској војсци од 331.000 на 600.000 рубаља, годишње милион метака, милион капсула, 21.000 метара платна заштитне боје, око 8. тона коже за опанке, 5 тона танке коже, техничку и санитарску робу, а по потреби и оружје. (Види, *Ibidem*, 203-204).

⁵⁴ Види, *Ibidem*, 289-296.

исплаћена је заостала апанажа: престолонаследнику Данилу – 44.333 фиорина, Зорки – 34.000, Милице – 31.000, Олги (ћерки књаза Данила) – 30.000 фиорина. Увећањем породице – увећала се и апанажа. Од 1878. увећана је апанажа књазу на 10.000 дуката: (47.500 фиорина). Његови синови су до 1899. године примали на име цивилне листе по 500 дуката (2.225 фиорина), а његове ћерке по 950 фиорина (од 1895. „још и посебан додатак” од по 1.000 фиорина). Од 1899. године повећана је апанажа принцу Данилу на 15.000 фиорина, а почетком XX вијека и принцу Мирку.

У 1902. години из државне благајне исплаћује се књазу Николи 110.000 круна, принчевима Данилу и Мирку по 30.000 круна, а по 4.400 к. принцезама Ксенији и Вјери. Или свеукупно – 185.000 круна. Књегиња Даринка примала је апанажу у износу до 1.000 дуката (4.800 фиорина), а живјела је у иностранству. Од руског цара она је до 1861. примала 3.000 сребрних рубаља и од француске владе 12.000 фиорина.

У 1909. години издаци за цивилну листу износили су 197.586 перпера, а у буџету за 1912. за те потребе предвиђено је 326.000 круна (краљу 240.000, а члановима Двора 86.000 круна), да би после Балканског рата тај издатак износио 500.000 круна (краљу 360.000 и члановима Двора 140.000 круна). А то је била значајна сума, за државну благајну. Али то није било и све: државна благајна је имала по тим основама и друге обавезе (издаци за дворску стражу и дворске ађутанте које је исплаћивало Министарство војске, издаци на 30 перјаника и 12 кабадахија, 2 капетана и 2 ађутанта. За око 80 особа сносило је трошкове Министарство војске (у 1908. години издатака из војног буџета у те сврхе износио је 100.525 круна). Томе треба додати трошкове за Краљеву канцеларију (10.000 круна).

Поред наведених издатака, било је и привремених: изградња наслеђеничког двора (1894 – 1895) 83.460 фиорина, краљева путовања (Беч, Петроград, Цариград), прославе јубилеја, проглашења за краља, и сл.

Двор је поред апанаже имао приходе у виду руске субвенције (у 1909. години књаз је примао 80.000 рубаља, а књаз Данило 30.000 рубаља – (укупно 110.000 рубаља), или око 270.000 перпера, од државне благајне и руске субвенције. „То је приличан износ којим се могла издржавати читава просвјета и школство Црне Горе”.⁵⁵

Двор је имао прихода од имовине у разним крајевима Црне Горе (од кирија кућа, пилана, Сточарског завода, од имања, камата и др.), који нијесу били нарочито велики (јер је било и прилично издатака на подизању дворова и њихово одржавање, и сл.).

Колико је Двор оптерећивао државну благајну? Према буџету за 1911. годину то је износило 11 посто (буџет 3.985.132, а издаци за Двор 438.365). У односу на европске дворе то и није много, али за црногорску државну

⁵⁵ *Ibidem*, 291.

благајну, привреду и становништво, као и општи стандард у Црној Гори – тај издатак је био значајан. Дворски живот, макар био и цетињски минијатуран, захтијева одређени стандард. Он се не може вагати мјерилима обичног грађанина. Кад таква институција већ постоји у једној земљи, њој се морају обезбједити, по могућности, и одговарајућа средства. Друга је ствар да ли је двор био „брод за црногорску каменицу” и да ли је он био израз црногорских могућности и потреба.⁵⁶

ЗАКЉУЧАК

У раду се третира црногорски међународно-правни и финансијски суверенитет, посебно финансијски, у периоду владавине куће Петровић-Његош (за период од 220 година: од 1697. до 1918. године) и упоређује тадашње и данашње поимање и суштина једног и другог суверенитета, односно колики степен финансијске суверености су имали владари из куће Петровић-Његош, да до 1906. године нијесу имали сопствени новац, тај тада важан атрибут државне суверености.

У раду се третирају још и сљедећи проблеми: новац као атрибут суверенитета једне државе; присуство страног новца на тлу тадашње Црне Горе; сопствени приходи; зајмови; субвенције и друге врсте помоћи (редовне и повремене) у периоду владавине породице Петровић-Његош (посебно субвенције као фактор помоћи Црној Гори, али и као фактор одређеног степена ограничења њеног суверенитета).

У раду се третира и међународноправна способност Црне Горе да суверено склапа међународне уговоре и конвенције до Берлинског конгреса (1878), и колико су поједини међународни уговори крњили суверенитет Црне Горе (као што су: Берлински уговор, Војна конвенција између Црне Горе и Русије, одлука европских сила да Црна Гора напусти Скадар ослобођени испод турске власти, Монетарна конвенција с Аустро-Угарском и др.).

На крају се закључује:

– Да су владари Црне Горе од Петра II настојали да искују (емитују) свој новац, као један важан атрибут тадашњег суверенитета државе, али им то није успјело све до 1906. године, из мноштва разлога, а понајвише због велике економске неразвијености и заосталости, па су морали да користе

---

⁵⁶ *Ibidem*, 294-295. (Краљ Никола и његов двор били су важан чинилац у финансијском систему Црне Горе, најважнији фактор финансијске политике. Заслужан за бројне позитивне резултате у изградњи и афирмацији Црногорске државе, али исто толико и одговоран за бројне слабости, недограђености и несавршености финансијског система. „Дослиједан у својој конзервативности, књаз Никола је упорно чувао и конзервирао преживјеле форме које су се повлачиле све до краја бититсања његове државе”. (*Ibidem*, 296).

инострани новац који је, поред позитивних ефеката (омогућавање робно-новчане размјене) – имао и негативних (преко новца вршен је економски и политички притисак, често и уцјене, чиме је, дијелом, ограничавано независно вођење унутрашње и спољне политике, и извлачен профит из црногорске привреде);

– У периоду владавине династије Петровић-Његош Црна Гора није ништа добила за зеленим столом – а да, претходно, то није добила на бојном пољу уз тешке, неравноправне и крваве битке, људске и материјалне губитке. Понекад, ни након тога, како у погледу извојевања своје слободе тако и стварне политичке и државне независности. До Берлинског конгреса (1878) Црна Гора није имала ни пуни међународноправни капацитет да самостално склапа међународне мултилатералне – већ само билатералне уговор и конвенције;

– У периоду владавине Петровић-Његош Црна Гора се није успјела истргнути из загрљаја сиромаштва и свеукупне неразвијености, односно није имала, нити је успјела развити своје економске потенцијале који би јој омогућили независно самофинансирање и подмиривање растућих материјалних потреба – па су се морали задуживати у иностранству, и то у високим износима (преко могућности уредног сервисирања дугова). Зајмови су узимани под неповољним условима (често и уз непожељне уступке и давања у хипотеку својих националних добара – шуме; морали продавати манастире Стањевић, Маине или дјелове своје територије падине Ловћена изнад Котора, реликвије и друге вриједности).

– Већ од владике Данила до посљедњег владара из куће Петровић-Његош, краља Николе, Црна Гора је примала инострану помоћ (редовне субвенције и повремене) од појединих европских држава: Млетака, Русије, Србије, Аустрије, Грчке, Италије, Француске, Турске, Енглеске. Субвенције (финансијско-материјалне природе) примали су њени владари лично, као и поједине институције, установе и појединци. Материјалне и финансијске субвенције редовно је примала од Русије и црква. Под посебним условима помоћ је примала и црногорска војска – нарочито за владавине краља Николе. Ма колико да су субвенције биле нужне оне су, мање или више, имале одређене негативне ефекте на суверенитет Црне Горе и њених владара, захваљујући неповољним околностима, окружењу и времену у којим су они владали.

Према реченом, владари из куће Петровић Његош имали су у одређеном степену окрњен суверенитет (политички, војни, економско-финансијски) – иако су били неузјерни слободари и људи пркосног држања и поноса (који нијесу прихватили „срамотнога ропста ланце”). Али су нужда и интереси Црне Горе „устаљено правило – мијењали”. Морало се – није било, најчешће, другог рјешења.

Dragiša ĐOKOVIĆ

PLANS OF THE PETROVIĆ NJEGOŠ SOVEREIGNS ABOUT CURRENCY
INTRODUCTION AS AN ELEMENT OF MONTENEGRO'S SOVEREIGNTY

Summary

Montenegrin international-legal and financial sovereignty are treated in the work, especially one, in the period of Petrović-Njegoš dynasty reign (within the period of 220 years: from 1697 to 1918) and comparisons are made between former and present comprehension and essentiality of both sovereignties, i. e. what was the level of financial sovereignty the sovereigns of the Petrović-Njegoš dynasty had, taking into account that they did not have their own currency – that very important state sovereignty attribute at that time – until 1906.

Following problems are also treated in the work: currency as a sovereignty attribute of the one state – at that time and presently; presence of foreign currency at the region of Montenegro at that time; its own revenues; loans; subsidies and supports of any other type (regular and temporary ones) during the period of dynasty Petrović-Njegoš reign (particularly subsidies not only as a factor of support to Montenegro, but also as a factor of certain degree of restriction to the sovereignty of Montenegro).

The work also treats international-legal ability of Montenegro to conclude international agreements and conventions sovereignly before Berlin Congress (1878) and how much the respective international congresses and agreements were detrimental to Montenegrin sovereignty (such as: Berlin Congress, Military Convention between Montenegro and Russia, Resolution of European powerful countries that Montenegro has to leave Skadar liberated of Turkish authority, Monetary Convention with Austria-Hungary etc.)

